

DVE ROVINY SKÚMANIA OSOBNOSTI UČITEĽA

MARTA ČERNOTOVÁ

Hodnota práce učiteľa je v poslednej dobe vo veľkom kontraste s javom, ktorý sa stal „akoby normálnym“, a to s veľkým **poklesom spoločenského statusu učiteľov a tiež s javom „burnoutu“** - tzv. **vyhorenia**. Vyhorenie učiteľa má za následok napr. odchod učiteľov z povolania, hľadanie si doplnkových zamestnaní, čo prináša rozptýlenosť, únavu, nesústredenie sa na prácu v škole. Na školách - zvlášť základných - je na Slovensku už okolo 20 % nekvalifikovaných učiteľov. Školy sú vďačné za maturantov, ktorí majú ochotu učiť. Neatraktivnosť učiteľského povolania sa prejavuje nenastupovaním absolventov do učiteľskej praxe. Skepsa voči nástupu do praxe škôl sa prejavuje v stále častejšie sa objavujúcich odpovediach študentov učiteľských fakúlt, ktoré znejú: ...“Do učiteľského povolania nastúpim len v krajnej núdzi, ak si nenájdem niečo lepšie, výnosnejšie.“

Riešenie tohoto problému nemôže byť jednoznačné, tak ako život nie je vysvetliteľný jediným pravidlom, zákonom. Príčiny sú mnohodimenzionálne, ekonomickými počnúc, cez politické, sociálne, psychologické, ekologické a iné. Keďže nechceme, aby problém bol úplne nezodpovedaný, Katedra pedagogiky FF Prešovskej univerzity v Prešove stanovila výskumné úlohy za účelom poznávania genézy osobnosti učiteľa, hľadania znakov biodromálnych premien, sociálno-psychologických determinánt. Vo výskumnej aktivite, o ktorej je tento príspevok, triedime akcent skúmania do niekoľkých rovín.

Prvú rovinu tvoria výskumné snahy - poznať špecifiká **pregraduálneho utvárania budúcej osobnosti učiteľa**.

Druhú rovinu tvorí výskum, ktorý je orientovaný už na **učiteľa v praxi**.

Prvá rovina: študenti - budúci učelia.

Výskumy vo svete / lit. č. 5 / i naše výskumy, dlhodobo poukazujú na rozdielnosť v spokojnosti absolventov vysokých škôl učiteľského zamerania s kvalitou svojej prípravy. Medzi študentmi existuje **nespokojnosť s prevahou teoretickej zložky prípravy**. Modifikovaná podoba tohoto názoru je v našich podmienkach vyjadrená napr. tým, že študenti - respondenti výskumu, hodnotia teoretickú prípravu ako **veľmi dobrú**, ale pedagogicko - psychologickú a praktickú prípravu hodnotia častejšie ako dobrú až **nedostatočnú**. Kvalitatívne vyjadrené: v praktickej zložke prípravy je fakultám vyčítaná hlavne nedostatočná príprava pre tzv. výchovnú prácu so žiakmi. Didaktická orientácia pedagogicko - psychologickej prípravy nevzbudzuje toľko pochyb, ako príprava pre výchovnú stránku edukačného procesu. Už študenti na praxi, ale najmä mladí absolventi si veľmi silne uvedomujú, že svet, v ktorom so svojimi žiakmi žijú, je veľmi zložitý, rozporný a nie je ľahké sa v ňom orientovať. Učivo, ktoré náš absolvent dobre pozná, je systémom hodnôt, noriem. Učiteľ ich žiakom sprostredkováva, ale tieto hodnoty sú pričasto konfrontované s obsahom a skúsenosťami žiakov, s ich postojmi, názormi, s hodnotovou orientáciou ich rodín. / lit.č. 8 / Objavivšie sa rozpory nie sú mnohí naši absolventi - učelia schopní riešiť.

I to je dôsledok snahy mnohých učiteľských fakúlt - pedagogicko-psychologickú a praktickú stránku prípravy podceňovať. Výstižne to charakterizuje česká autorka J. Vašutová / lit. č. 9/, ktorá konštatuje, že súčasné učiteľské vzdelávanie je okrem iného typické tým, že „... Existuje určitá miera nesúladu medzi kurikulumom profesnej prípravy učiteľov a potrebami školskej praxe, nesúlad medzi koncepciou prípravného vzdelávania a existujúcich programov ďalšieho vzdelávania učiteľov, ale najmä je markantná miera oslabenia pedagogicko-psychologického kurikula v prípravnom učiteľskom vzdelávaní, a to ako z hľadiska rozsahu, tak i z hľadiska zastúpenia jednotlivých pedagogických a psychologických disciplín a pedagogickej praxe.“

Katedra pedagogiky FF v Prešove podrobila výskumu tú stránku prípravy, ktorú študenti opakovane kritizujú, a to nedostatok praktického - pedagogicko-psychologick s reálnou, živou školou, s učiteľmi a žiakmi, s ich problémami.

Bez uvádzania širokých podrobností / boli zverejnené na iných rokovaniach ČAPV /, predkladáme niektoré údaje. Na FF PU sme zaviedli tzv. pedagogicko-psychologickú prax ,od ktorej sme očakávali utváranie tzv. **interaktívneho profesionalizmu študentov**, ktorý vzniká cez predpokladaný dialóg s reálnou školou, nielen cez jej teoretický popis na pôde fakulty. Neskreslený obraz školy, reálni žiaci, učitelia bez špeciálneho výberu, rozhovory s nimi, a následný rozbor pozorovaného som považovali za zdroje tzv. interaktívneho dialógu študenta hlavne **dialógu i „ so sebou samým“**. Predpokladali sme, že po absolvovaní tejto praxe si študent silnejšie ako na fakulte, uvedomí svoje vlastné profesionálne predpoklady, postoje, vedomosti, vyspelosť i nadanie pre profesiu učiteľa, ale hlavne - nutnosť dobrej teoretickej prípravy, ktorá je väčšinou podceňovaná.

Kvalitatívnu a kvantitatívnu analýzou výskumom získaných materiálov sme odhalili vplyv tejto praxe - psychologicky vyjadrené - najmä na zložku tzv. **aktuálneho JA a ideálneho JA**. Osobnostný - kognitívny i afektívny prínos sme kvalitatívnu - obsahovou analýzou záznamov odhalili najmä v odpovediach typu:

...“ Prax ma obohatila o skúsenosť, poznal/a som, že učiteľstvo je strašná drina, rozpoznať/a som rôzny vzťah U - Ž, videl/a som metódy vyučovania, typy žiakov, viem, čoho sa mám vyvarovať. Uvedomil/a som si, že chcem / nechcem / byť učiteľkou, prax ma motivovala k učiteľskému povolaniu “ a pod..

Vyskytli sa i odpovede s negáciou , typu :

...“ Prax ma presvedčila, že nikdy nebudem učiť, videl/a som rezignovaných učiteľov, poznal/a som žiacku drzosť, bezohľadnosť, apatiu, poznal/a som opak toho, čo hovorí teória, precítil/a som zlú pripravenosť fakultou, v škole som videl/a nudu “ , a pod..

Tzv. predmetová prax študentov V. ročníka, ktorá je už na kvalitatívne náročnejšej úrovni a tvorí vrcholné štádium pregraduálnej prípravy , sa odráža viac v tzv. ideálnom JA. Študent je v čase predmetovej praxe konfrontovaný s cvičným učiteľom a s vlastným výkonom. Výroky študentov sú preto už v znení :

...“ Prax ma obohatila o poznanie, že musím, alebo ... z praxe si odnášam ponaučenie, že je potrebné poznať psychiku žiakov, trvať na disciplíne, musím

viac pracovať s hlasom, som na dobrej ceste ,nachádzam svoj princíp, budem podporovať viac kreativitu žiakov, musím byť viac odolná /ý voči vlastnému neúspechu, viac sa uvoľniť ,“a pod....

Veľmi zaujímavé sú odpovede, ktoré ilustrujú citovú zaangažovanosť . Prejavuje sa radosťou , skepsou, ľútosťou, až po rozhorčenosť nad stavom škôl, nad ľahostajnosťou niektorých učiteľov, ale i nadšením nad novozavedenými predmetmi - etikou, náboženstvom, estetickou výchovou. Poznanie prínosu praxe **nie je potešiteľné** v tom, že určitým spôsobom demotivuje študentov. V percentuálnom vyjadrení, oproti minulým rokom **pribúda** tých , ktorí váhajú v rozhodnutí stať sa učiteľmi, **pribúda študentov**, ktorí jednoznačne odmietajú perspektívu byť učiteľom a **ubúda** tých, ktorí jednoznačne chcú ísť do učiteľského povolania. Za 4 roky overovania tejto praxe môžeme tiež konštatovať, že študenti si viac, ako kedykoľvek pred tým, začínajú uvedomovať i ekonomickú rovinu a sociálne zabezpečenie učiteľského povolania .

Ako bolo poukázané vyššie, študentov dialóg so sebou samým, ambivalentné zhodnocovanie stavu, perspektív vlastnej osobnosti i spoločenských a ekonomických podmienok môže vzniknúť iba za podmienky, že študent učiteľstva už počas štúdiá na vysokej škole , má možnosť konfrontovať teóriu s praxou, keď má možnosť poznať terén, ktorý ho čaká, vo všetkých jeho podobách. Pre túto požiadavku fakulty potrebujú svojich kolegiálnych partnerov, a to cvičné školy a cvičných učiteľov. Momentálny stav týchto komponentov prípravy učiteľov je viac ako zlý. Nateraz platná legislatíva v SR nepozná štatút cvičných škôl a cvičných učiteľov. Aktivita fakúlt doslova „ŕaží“ z dobrovoľnosti a z nesmierného pochopenia riaditeľov škôl a stoviek učiteľov. Ministerstvo školstva SR nefinancuje, alebo len veľmi málo, túto zodpovednú, dnes naozaj dobrovoľnú prácu stoviek učiteľov. Otázne je, dokedy budú títo učiteľia „uvedomeli“, dokedy budú v hodnote 2 litrov mlieka / 27 Sk, ktoré platí fakulta za rozbor hodín / ochotní rozdávať sa nad rámec svojich reálnych povinností !

Po dlhoročných skúsenostiach i po výskumnom sledovaní premenných v pregraduálnej príprave študentov dospievame k názoru, že bez perfektne vybudovaného praktického zázemia na základných a stredných školách , nebude sa príprava budúcich učiteľov rozvíjať na dostatočne kvalitnej úrovni. Na katedre pedagogiky sme obsahovou analýzou denníkov z praxe, z hodnotení študentov, ako i vyhodnotením dotazníkov a ankiet po všetkých druhoch praxí, pomenovali viacero chýb, ktoré sme „ diagnostikovali“ tzv. cvičným školám a cvičným učiteľom. Ide o nasledovný výpočet:

V radoch cvičných učiteľov existuje určitý počet nie plne kvalifikovaných učiteľov, ktorí sú svojimi riaditeľmi poverovaní prácou s praxujúcim študentom. Mnohí cviční učiteľia majú krátku prax a žiaľ i nezájem o praxujúceho študenta. Nerealizujú sa dôsledne rozboru odučených hodín, učiteľia si neprajú študentov ako hospitantov. Cvičné školy nie sú vybavené dostatočným množstvom učebných pomôcok, učebníc, cviční učiteľia neuvádzajú praktikantov do iných aktivít školy - napr. do práce s rodičmi, do práce v predmetových komisiách. Praktikanti nie sú oboznámení s pedagogickou dokumentáciou, rozvrh hodín nie je dôsledne dodržiavaný, cvičná škola je celkovo benevolentná voči praxujúcemu študentovi, čím vzniká ľahostajný prístup k povinnostiam, ku žiakom a pod.

Cviční učители sa dopúšťajú najčastejšie týchto osobných chýb práci s praxujúcim študentom.:

Obsah vyučovania určujú študentovi - praktikantovi v minimálnom časovom predstihu, nevyžadujú vstupné náčuvy, náčuvy študentov odmietajú, trvajú na svojich predstavách vyučovacej hodiny, trvajú na svojich vyučovacích metódach, brzdia tvorivosť študenta, neprekonzultujú so študentom prípravu na výstup, nerobia rozbor študentom odučenej hodiny. Častým nedostatkom je iba formálny rozbor odučenej hodiny, nie je akceptovaný individuálny prístup ku študentovi - praktikantovi, nie je dodržiavaná postupnosť v náročnosti úloh na praktikanta. Cviční učители v písomnom hodnotení praxujúcich študentov neadekvátne používajú základnú didaktickú terminológiu, vytvárajú haló - efektové javy, globálne demotivujú študentov, volia formálnu - neosobnú komunikáciu a napokon mnohí zle a nedôsledne vyplňajú hodnotenia a pracovné zmluvy s FF.

Nemôžeme tieto chyby v praxi cvičných učiteľov zovšeobecňovať, pretože vychádzajú z poznania iba časti cvičných učiteľov. Pomenovali sme ich preto, aby mohla katedra pedagogiky cieľavedome zamerať špecifické vzdelávacie úsilie pre ich nápravu. Aj preto sme za podpory Vzdelávacej nadácie J. Husa pripravili a realizovali projekt vzdelávania cvičných učiteľov, v ktorom sme sa zámerne orientovali na odstránenie poznaných chýb u cvičných učiteľov v Prešovskom kraji. Cyklus prednášok a workshopov bol cvičnými učiteľmi jednoznačne kladne prijatý s návrhmi na jeho pokračovanie. Toľko z výskumného poznávania pregraduálnej prípravy.

Druhá rovina - učiteľ v praxi

Katedra pedagogiky sa v 1997 roku prihlásila do medzinárodného pedeutologického výskumu v zameraní na profesiogram učiteľa, na zmapovanie časovej snímky, na učiteľovo pôsobenie v škole a pod. Vo výskume 4 krajín v strednej Európe sme medzinárodne pripravené techniky výskumu aplikovali vo výskumnej aktivite našich diplomantiek. Formou diplomových prác sa zbierali údaje, ktoré síce v regióne východného Slovenska nepredstavujú veľkú vzorku, ale v súčte s inými, budú tvoriť reprezentatívny obraz o učiteľovi na Slovensku. Centrálné spracovanie je v gestorstve Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Z daných výskumných sond, učiteľa v praxi, uvedieme opäť iba niektoré vybrané informácie.

Výskumnú vzorku tvorili učители stredných odborných škôl z Košíc a Rožňavy. Niektoré údaje: podľa Zákonníka práce sa i na učiteľa vzťahuje povinnosť 42,5 hod. pracovného času. U učiteľa je tento čas delený na priamu vyučovaciu povinnosť a na inú činnosť súvisiacu so žiakmi, so školou. Podľa zistenia našich diplomantiek, učители venujú svojej práci zaokrúhlene až **45 hodín, čo je o 2,5 hod. viacej, ako je zákonom stanovená doba.** V tomto časovom rozpätí bolo identifikovaných až 39 rôznorodých činností, ktoré po zgrupovaní vytvorili 13 základných, najtypickejších skupín. Na tomto mieste kladieme otázku zameranú ku kľúčovému slovu - **kvalita**. Je učiteľ fakultou pripravený pre zvládnutie takého veľkého spektra činností ?

Analýzou možno usúdiť, že po výučbe, / tvorí 44% objemu z celkového času - s vysokými percentami nadúväzkových hodín, lebo sú zdrojom väčšieho

prijmu /, najviac času učiteľom zaberá odborná príprava, a to 14 -18 % času. Najviac respondentov uvádza 5 hodinovú prípravu. Čo je pozoruhodné, na vysokých miestach, podľa časovej náročnosti, sa umiestnili také činnosti, akými sú : dozor nad žiakmi a príprava učebných pomôcok. Z výskumu vyplynulo pozitívne zistenie, že učitelia zo svojho času venujú 12% sebazvdelávaniu. Ich láska k povolaniu a sebazvdelávacia aktivita je príkladná, ak si uvedomíme, že vo vzorke z menšieho mesta 87% respondentov nemá na škole ani vlastný písací stôl, len zásuvku a 57 % nepozná kľud kabinetu.

Pre kvalitu výkonu učiteľa je potrebné poznať i názory učiteľov na klady a nedostatky učiteľského povolania. V predmetnom výskume za najčastejšie uvádzaný klad považovali respondenti prácu s mládežou, na druhom mieste dĺžku prázdnin, prácu v dopoludňajších hodinách, odovzdávanie skúsenosti a sebarealizáciu. Táto hierarchia je už známa dávnejšie a má rovnakú podobu i v iných štátoch.

Zápory učiteľskej profesie vidia respondenti najpočetnejšie / 95%/ v nízkom platovom ohodnotení, v strese, v enormnej záťažii na zdravie /91%/, v nízkom spoločenskom zaradení /69%/, malej, alebo žiadnej nádeji na postup / 34%/. Medzi zápory s menšou početnosťou patrili: nedisciplinovanosť, arogancia žiakov, dlhé státie a rozprávanie, dokonca podľa 8 % ide o monotónnu prácu. Uvedené výsledky sú iba čiastkové / lit. č. 1. a 6. / a v celom svojom rozsahu boli poskytnuté ŠPÚ v Bratislave tak, aby mohla byť za Slovensko preukázaná reprezentatívna vzorka učiteľstva.

Iná metodika výskumu učiteľa v praxi vznikla, i na základe inšpirácie výskumov z Hradca Králove, v cieľovej orientácii na skúmanie učiteľovho vyučovacieho štýlu - pojatia vyučovania. Cez formu diplomovej práce bola realizovaná zaujímavá výskumná sonda vyučovacieho štýlu učiteľov na špecifickej škole, a to strednej zdravotníckej škole. Metódou štruktúrovaného pozorovania boli pozorované, zaznamenávané a analyzované odlišnosti učiteľov rôznych predmetov. Diplomantke / lit. č. 7./ sa podarilo vytvoriť techniku pozorovania a vedenia záznamov. Samostatne a tvorivo, na základe poznania doterajšej metodológie, vytvorila i počítačovo spracovateľný záznam. Využívajúc kvalitatívnu i kvantitatívnu analýzu prepracovala sa k inšpiratívnejmu zobrazovaniu štýlu práce učiteľov. / vid' priložené grafy/. Význam tejto sondy a diplomovej práce nie je len v prepracovanosti technológie jednej z pedagogických výskumných metód. Jej pedagogický význam je v tom, že tento spôsob poznávania práce učiteľa poskytuje relevantné, objektívne, spätoväzobné informácie, ktoré môžu učiteľa samotného podnecovať, korigovať, motivovať k sebazdokonaľovaniu a tým ku vyššej kvalite.

Za predpokladu, že naši absolventi zaujmú i miesta tzv. pedagógov školy, je táto metóda využiteľná v pedeutologickej poradenskej činnosti, v práci tzv. uvádzajúcich učiteľov a pri kvalifikačnom - kariérnom postupe učiteľov. Podotýkame, že túto prácu vytvorila študentka pedagogiky už s inžinierskym vzdelaním. Na jej práci je dokumentovateľná efektivita interdisciplinárneho prístupu k pedagogickému javom, syntetické myslenie, výhody moderného počítačového spracovania údajov. / Obr. č. 1, 2 /

Prečo sme si na tomto fóre zvolili tento obsah príspevku? Účelom bolo podať nielen informáciu, ale zvýrazniť nesmiernu **potrebu skúmania tej obrovskej skupiny ľudí, ktorí nesú prívlastok - učitelia**. Naše výskumy neboli samoúčelné. Ich realizácia priniesla informácie, ktoré nezostali iba v texte výskumnej správy.

V súlade s výsledkami výskumu sme napr. menili obsah pregraduálnej prípravy v predmete pedagogika, menili sme organizáciu a celý manažment praxe. Začali sme venovať väčšiu pozornosť cvičným učiteľom a ich ďalšiemu vzdelávaniu. Realizovali sme napr. v spolupráci s Metodickým centrom v Prešove 3 špeciálne semináre na pomoc cvičným učiteľom. Informácie získané od učiteľov - v medzinárodnom výskume, využili diplomantky na pôde škôl kde učia. Ich zistenia boli vedením škôl prijaté s dôverou a ochotou meniť poznany stav. Domnievam sa, že **učitelia si zaslúžia vysokú mieru výskumnej pozornosti** aj preto, aby kvalita ich práce spoluvytvárala kvalitu nášho školstva.

Literatúra:

1. Adamčová, I.: Časová snímka učiteľovho pracovného týždňa - diplomová práca, Prešov, FF PU 1998.
2. Antoničová, I.: Niektoré otázky uplatňovania humanistickej koncepcie v škole. In: Nové trendy v pedagogicko-psychologickej príprave učiteľov. Zborník z vedeckého seminára. Prešov, FHPV PU, 1998
3. Černetová, M.: Pedagogicko-psychologická prax študentov Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove. In: Učiteľ - jeho príprava a požiadavky školskej praxe - Sborník referátů z 2. konference ČAPV. Ústí nad Labem, ČAPV a PdF UJEP, 1994
4. Černetová, M.: Pedagogicko-psychologické pozorovanie študentov z pohľadu výskumu. In: Výchova a vzdelávání v Českých zemích na prahu třetího tisíciletí. Sborník referátů z V. konference ČAPV Plzeň, ČAPV a PdF Západočeské univerzity, 1997
5. Fullan, M. G.: The New Meaning of Educational Change, London 1991.
6. Jobbágyová D.: Učiteľ a čas - časová snímka učiteľovho pracovného týždňa - diplomová práca. Prešov, FF PU 1998.
7. Kočkinová, K.: Rozbor vyučovacieho štýlu učiteľa - diplomová práca. Prešov, FF PU, 1998.
8. Skalková, J.: K perspektivním trendům vzdělávacích koncepcí na přelomu tisíciletí. In: Svět výchovy a vzdělání včera, dnes, zítra. - Sborník. České Budějovice, Ped. F. Jihočeská univerzita 1997.
9. Vašutová, J.: Problémy didaktik v učitelském vzdělávání: Výsledky interdisciplinárního semináře. Rukopis referátů pre konferenciu v TNEE v Lisabone, máj 1999 - subnetwork E

AUTORKA – KONTAKT:

Doc. PhDr. Marta Černetová, CSc.,
Filozofická fakulta PU
Prešov
Slovenská republika